

L'ECONOMIA SOCIAL I SOLIDÀRIA, ALTERNATIVA A UNA ECONOMIA EN CRISI?

Contextualització

En aquests moments de crisi, activistes, polítics, economistes i investigadors socials diversos, giren la vista cap a l'anomenada economia social i solidària per preguntar-se fins a quin punt aquesta podria constituir un alternativa, parcial o global, a l'economia capitalista dominant, avui més qüestionada que mai.

El present Quadern de Recerca intenta fer un diagnòstic de la situació d'aquest sector econòmic alternatiu i explorar les seves potencialitats de transformació social.

L'altra economia

L'economia capitalista és hegemònica arreu del món, però no és l'única; des del seu mateix naixement ara fa tres-cents anys, el capitalisme coexisteix amb altres formes d'organització econòmica, les quals intenta eradicar o, almenys, limitar i integrar a la seva lògica.

Especialment des de la dècada de 1980, els sectors socials exclosos dels mercats capitalistes de béns i serveis, laboral i financer desenvolupen amb força algunes d'aquestes formes alternatives d'organització econòmica, de manera que, tal dia com avui, milions de treballadores, camperols, professionals, consumidores, inversors, etc., de tots els racons del planeta estan gestionant l'ús de béns col·lectius, produint, comercialitzant, consumint, invertint i distribuint excedents sota lògiques democràtiques, equitatives, solidàries i respectuoses amb les persones, el medi ambient i els territoris. Estan fent economia, però no economia capitalista sinó una altra economia que sovint coneixem com a economia social i solidària (ESS).

L'ESS es troba present en totes les fases del cicle econòmic. En la producció, s'expressa com a treball emancipat, és a dir, com a propietat col·lectiva de l'empresa per part dels treballadors, la qual és gestionada de manera democràtica i participativa.

En la comercialització es manifesta com a comercialització justa, consistent en aquella relació comercial entre productor i comercialitzador que, partint del diàleg, la transparència i el respecte, persegueix l'equitat en l'intercanvi entre productors i consumidors, siguin el primers procedents de països del sud i els segons del nord, o bé estiguin radicats en el mateix país del nord o del sud.

En el consum, l'ESS es plasma en pràctiques de consum responsable realitzades per individus, entitats, empreses i, tímidament, també per algunes administracions públiques. El consum responsable adopta les formes de consum cooperatiu, consum ecològic, consum solidari i també de reducció del consum, una pràctica vinculada a nous estils de vida basats en la simplicitat voluntària.

En el crèdit, l'ESS pren la forma de finances ètiques, és a dir, d'entitats i útils financers que prioritzen l'obtenció d'un benefici social per sobre del benefici

econòmic. Aquestes iniciatives combaten l'alienació de l'estalvi, provocada per la pèrdua de control per part del dipositar sobre la destinació dels seus estalvis quan els ingressa en una entitat financera convencional, i promouen l'ús social de les inversions en àrees com la lluita contra la pobresa i l'exclusió, el medi ambient, la cultura i el mateix desenvolupament de l'ESS, mentre que eviten finançar les grans corporacions, l'especulació o el sector armamentista.

En la moneda, floreixen les alternatives al sistema monetari convencional, fins al punt que en aquests moments operen unes 400 monedes no oficials, tant en societats amb un alt grau de pobresa (Argentina, Brasil...), com en altres com Alemanya, EUA, Canadà o Japó, en què serveixen sobretot per fomentar el desenvolupament local. Aquestes monedes, dites lliures, locals, socials o complementàries, estimulen el troc multirecíproc de béns i serveis entre persones, entitats i empreses lligades a xarxes territorials o socials i poden adoptar formes físiques (en paper moneda) o bé virtuals (en unitats de comptes).

Així mateix, l'ESS es manifesta també en la preservació dels béns comuns tradicionals (l'aigua, la terra...), però sobretot en la generació de nous béns comuns vinculats a la cultura lliure i el treball col·laboratiu digital. És el que es coneix també com a procomú.

Finalment, també podem considerar ESS aquelles iniciatives de distribució participativa i solidària de l'excedent, com les que duen a terme algunes administracions locals i regionals (pressupostos participatius) o grups cooperatius internament, com ara Mondragon.

Totes aquestes pràctiques econòmiques tan variades i, aparentment, tan allunyades entre si, comparteixen, però, tres grans característiques que són les que ens permet agrupar-les dins el mateix marc de l'ESS: donen primacia a la satisfacció de necessitats per sobre del lucre, gestionen la pròpia activitat econòmica de manera democràtica i actuen amb responsabilitat social.

La majoria d'aquestes pràctiques s'orienten a satisfer necessitats bàsiques; n'hi ha també que ho fan per obrir processos de transformació social, i encara en trobem d'altres que persegueixen totes dues finalitats alhora. Es tracta de realitats molt heterogènies entre si, en activitat, en dimensió, en motivació, en configuració organitzativa i en la mateixa aplicació d'aquelles característiques que les defineixen com a sector, ja que parteixen de subjectes i contextos molt diversos. A fi de copsar aquesta diversitat tan extraordinària de l'ESS, repassarem algunes de les seves concrecions més significatives, les quals abasten des agrupacions econòmiques informals constituïdes pels sectors marginats fins a grans i pròspers grups cooperatius.

La volta al món amb l'ESS

Als Estats Units abunden les cooperatives elèctriques. Al seu veí del nord, el Canadà, la majoria de llars d'infants són cooperatives, mentre que tres de cada quatre habitants del Quebec són socis d'almenys una cooperativa. La principal institució financera d'aquest país és el banc popular cooperatiu Desjardins, amb més de 4 milions de socis.

El cooperativisme agrari nicaragüenc s'integra en cadenes productives mitjançant la cooperativa de segon grau Nicarcoop, que alhora promou una xarxa de turisme sostenible. A Colòmbia, les cooperatives de salut atenen el 25% de la població del país, mentre que a Equador i Veneçuela l'economia solidària gaudeix de reconeixement constitucional.

Al Brasil destaquen els iniciatives productives dels assentaments camperols del Moviment Sense Terra, presents en 23 dels 26 estats del país i organitzats en cooperatives agropecuàries i de serveis, a més del mig milió de persones treballant en 22.000 empreses de economia solidària. Algunes ciutats d'aquest gegant sud-americà han esdevingut, així mateix, referent mundial dels pressupostos participatius, una forma de distribució solidària i democràtica de la despesa pública. A l'Argentina, el moviment d'empreses recuperades aglutina 200 empreses i 10.000 treballadors, i les cooperatives, en general, compten amb més de nou milions de socis. Al país veí, les cooperatives d'habitatge de suport mutu han edificat part de les llars de Montevideo.

De mica en mica l'ESS va arrelant al Magreb, encara que el context sociopolític en què ho fa no li permeti ser autònoma de les institucions governamentals. Al Marroc, la REMESS (Reseau Marocaine d'Economie Sociale et Solidaire) és una xarxa creada el 2006, formada per una trentena d'entitats i cooperatives, moltes dedicades als sectors agroalimentari, cosmètic, textil i artesanal, que intenta articular una xarxa panafricana d'economia social i solidària. A Tunísia, es multipliquen les cooperatives de serveis agrícoles: de 1988 a 2006, amb el suport del Ministeri d'Agricultura, s'han creat més de dos centenars de cooperatives agràries i, en aquests moments, algunes entitats promouen iniciatives de turisme responsable a fi de valoritzar els productes locals.

El 45% del PIB de Kenya el generen les cooperatives. A Dakar, funcionen cinc xarxes d'intercanvi amb moneda social (el *doole*), impulsats per les dones, mentre que a Sud-àfrica, la xarxa d'intercanvi de Ciutat del Cap va idear el Community Exchange System (CES), un portal per internet emprat per centenars de sistemes d'intercanvi d'arreu del món, moltes amb moneda social, per registrar els seus intercanvis.

Però les monedes socials també estan en auge a Tailàndia, Indonèsia i Japó, arran de la crisi asiàtica de 1997. En aquest darrer país, 9 de cada 10 agricultors s'organitzen en cooperatives, mentre que 200.000 famílies s'associen en els clubs de consum Seikatsu ("Gent viva"), els quals fomenten l'alimentació ecològica, fan campanyes contra els detergents sintètics i els transgènics, disposen de plantes de processament de llet i han fundat cooperatives sociosanitàries per a la gent gran.

El cooperativisme, tant de cultivadors del te com de pescadors i productors, està molt implantat a l'estat de Kerala (Índia), on s'assenta un dels complexos cooperatius més grans del món, el Kerala Dinesk Beedi, compost per 326 cooperatives i 32.000 socis, els quals fabriquen els cigarrets tradicionals beedi. Kerala és també un altre referent de la planificació participativa, juntament amb Porto Alegre.

Al Nepal, els boscos comunals, una de les principals fonts econòmiques del país, són gestionats per la FECOFUN (Federation of Community Forestry Users), que reuneix 12.500 grups d'usuaris, els quals representen 1,7 milions de famílies, és a

dir prop de 9 milions de persones en un país de 28 milions d'habitants. A les Filipines, s'estén el programa Bayanihan, una iniciativa de finances ètiques que contribueix al desenvolupament autogestionari i cooperatiu de les comunitats pobres de la zona urbana del país, en particular de les dones i les seves famílies.

Les cooperatives agràries estan molt implantades al nord d'Europa; a Dinamarca elaboren tota la llet i prop de dues terceres parts dels productes del porc; a Suècia són propietàries de totes les lleteries i de més de la meitat dels escorxadors. A Noruega, una de cada tres persones pertany a una cooperativa. El 20% de l'economia sueca i danesa es troba també en mans cooperatives.

El cooperativisme alemany, molt vinculat als moviments socials, gaudeix de vaixells insígnia com el diari *Die Tageszeitung*, el periòdic d'esquerres més llegit del país, que és una cooperativa propietat d'uns 10.000 socis, o de la cooperativa de consum Greenpeace-energy, que d'ençà de 2001 distribueix i produeix energia renovable, i que està integrada per 12.000 socis. A Itàlia, l'associació de cooperatives Legacoop agrupa sis milions de socis i ocupa 340.000 persones, la majoria dones. A més, el 2005 es comptaven 7.363 cooperatives socials, dedicades a la gestió de serveis socials i educatius, que donaven feina a més de 210.000 persones i tenien, a més, 30.000 persones voluntàries.

A la Gran Bretanya, The Cooperative Group és la cadena de distribució alimentària més important del país i la major cooperativa de consum europea, compta amb 4,5 milions de socis i fou pionera en la venda de productes de comerç just. El 70% de la distribució a Suïssa la fan cooperatives; aquest petit país compta també, des de 1934, amb la cooperativa de crèdit Wir, propietat d'unes 72.000 petites i mitjanes empreses, a les quals dóna crèdits utilitzant una moneda pròpia anomenada precisament wir (en alemany, "nosaltres"). A Bèlgica, les cooperatives farmacèutiques tenen una quota de mercat que frega el 20%, mentre que les mutualitats de previsió social també hi tenen molta força, igual que a Irlanda, Holanda i França.

En aquest darrer país, nou de cada deu explotacions agrícoles són cooperatives i les cooperatives de crèdit, com Crèdit Coopératif i el Banque Central des Cooperatives et Mutuelles, ajuden finançament l'ESS, fins al punt que es calcula que el 60% dels dipòsits s'inverteix en projectes d'aquesta mena. Alhora floreix un poderós moviment de cooperatives de consum agroecològic, les AMAP (Associació per al manteniment d'una agricultura camperola), que està format per més de 1.200 associacions basades en el compromís mutu de compravenda entre un grup de consumidors i un agricultor.

A l'Estat espanyol, més d'un milió d'agricultors i ramaders són socis d'algunes de les més de 3.000 cooperatives agràries. Les xifres oficials comptabilitzen 51.700 empreses de l'ESS, 2,5 milions de llocs de treball, el 10% del PIB i el 14% de la força laboral. D'aquestes 50.000 empreses aproximadament, la gran majoria són cooperatives (25.000) i societats laborals (20.000), empreses en què el 51% del capital, com a mínim, pertany als seus treballadors. La capacitat de creixement del les empreses d'ESS a l'Estat espanyol supera la de les empreses mercantils: en el període 1990-2007, mentre l'ocupació en el total de l'economia espanyola va

créixer en un 62,8%, en les cooperatives i societats laborals ho va fer en un 97,4%, gairebé 35 punts percentuals per sobre.

Al País Basc, brilla amb llum pròpia la corporació cooperativa de Mondragón, que dóna feina a més de 80.000 persones i que és una de les més importants experiències de democràcia industrial del món. L'Alt Deba, on es troben les principals cooperatives del grup, és una de les comarques amb la renda més alta d'Europa. A Catalunya, el 1995, va néixer Coop57, una important cooperativa de serveis financers, que està esdevenint un referent en l'àmbit de les finances ètiques i s'està escampant per tot l'Estat. En fi, en algunes zones de muntanya encara es conserva la gestió comunal de boscos i pastures. No és casualitat que el bosc més important de l'Estat espanyol, Tierra de Pinares (entre Burgos i Sòria), amb una extensió de 100.000 hectàrees, sigui propietat comunal de 35 municipis, que gestionen de manera sostenible la seva explotació econòmica.

Característiques

Podem definir l'economia social i solidària com aquell conjunt de pràctiques econòmiques –de producció, comercialització, consum, crèdit, moneda, gestió de béns i distribució dels excedents– que persegueixen satisfer necessitats en comptes de maximitzar el benefici econòmic, s'organitzen de manera democràtica i actuen amb responsabilitat social.

D'alguna manera, l'ESS ve a ser la dimensió econòmica del que podríem anomenar l'esfera pública no estatal, formada per una plèiade d'iniciatives de tipus social, polític, cultural i econòmic impulsades autònomament pels sectors populars a fi de resoldre les seves necessitats.

Les fronteres d'aquest emergent sector socioeconòmic i moviment social alhora són difuses i diversos són els noms que s'utilitzen per abastar-les: nosaltres aquí parlem d'economia social i solidària, però també hi ha qui s'hi refereix exclusivament com a economia social o com a economia solidària, mentre d'altres parlen de tercer sector, per cenyir-nos només a les denominacions més esteses. Cada terme ha pres les seves connotacions particulars. Parlar d'economia social remarca els aspectes empresarials d'aquestes pràctiques; parlar d'economia solidària en subratlla la dimensió transformadora i de moviment social; parlar de tercer sector, les funcions socials d'aquestes organitzacions i la seva identificació com un sector socioeconòmic diferent tant del privat capitalista com de l'estatal.

Per desgranar millor les característiques comunes que adopten totes aquestes iniciatives, podem fixar-nos, per exemple, en els principis que utilitza la llei espanyola d'economia social, aprovada el 2011, en el seu article 4, per tal de delimitar el sector:

“a) Primacia de les persones i de la finalitat social per sobre del capital, la qual cosa es concreta en la gestió autònoma i transparent, democràtica i participativa, que porta a prioritzar la presa de decisions més en funció de les persones i les seves aportacions de treball i serveis prestats a l'entitat o en funció de la finalitat social, que en relació amb les seves aportacions al capital social.

b) Aplicació dels resultats obtinguts de l'activitat econòmica principalment en funció del treball aportat i servei o activitat realitzada per les sòcies i socis o pels seus membres i, si escau, a la finalitat social objecte de l'entitat.

c) Promoció de la solidaritat interna i amb la societat que afavoreixi el compromís amb el desenvolupament local, la igualtat d'oportunitats entre homes i dones, la cohesió social, la inserció de persones en risc d'exclusió social, la generació de llocs de treball estables i de qualitat, la conciliació de la vida personal, familiar i laboral, i la sostenibilitat.

d) Independència respecte dels poders públics.”

Hi ha pràctiques d'ESS que són esporàdiques: la col·laboració, productiva però voluntària, en un projecte de programari lliure per la xarxa; un acte o un hàbit de compra responsable; alguna aportació econòmica a una entitat de finances ètiques, la participació estrictament com a consumidor en una cooperativa de consum, etc. D'altres pràctiques cristal·litzen en organitzacions informals com ara xarxes d'intercanvi entre particulars o entre empreses (alguns amb moneda social), horts comunitaris, microeconomies comunitàries vinculades a grups neorurals, el moviment de programari lliure, etc. Per últim, n'hi ha que esdevenen organitzacions formals de caràcter empresarial, la qual cosa sol aportar-los consistència i continuïtat. D'aquí ve que moltes d'aquestes pràctiques s'hagin formalitzat en empreses cooperatives de tot tipus, com també en societats laborals, empreses d'inserció, mutualitats de previsió social, confraries de pescadors, fundacions, associacions d'intervenció social i empresaris autònoms.

En la majoria de països, el cooperativisme constitueix el nucli dur de l'ESS. Les cooperatives són associacions autònomes de persones que s'han agrupat voluntàriament per satisfer les seves necessitats i aspiracions econòmiques socials i culturals comunes, mitjançant una empresa de propietat conjunta i de gestió democràtica. S'estima que existeixen unes 800.000 cooperatives repartides per més de 80 països, les quals associen uns 800 milions de persones, el 12% de la població mundial, i donen feina a 100 milions, un 20% més que els treballadors ocupats per totes les empreses multinacionals.

Hi ha diferents tipus de cooperatives, segons es cooperativitzi treball, consum o serveis. El cooperativisme català, per exemple, està format per cooperatives agràries, de consumidors i usuaris, de servei i de transportistes, d'habitatge, d'ensenyament, de crèdit i de treball.

La identitat cooperativa no és la mateixa en cada branca; resulta més feble en el cooperativisme d'habitatge, per exemple, i més forta en altres branques com el cooperativisme agrari i sobretot el de treball. El fet que la cooperativa de treball capgiri tres elements clau de l'empresa capitalista –la propietat, el poder i la distribució dels excedents– propicia una forta vivència cooperativa. Aquests tres elements, que en l'empresa capitalista són decidits, de forma directa o indirecta, pels propietaris del capital, en la cooperativa de treball queden en mans dels socis treballadors.

Cada forma societària s'adapta millor a una manera de practicar l'ESS o a una circumstància determinada. Els actors que les creen són empesos a triar entre el ventall de formes que l'ordenament jurídic del propi país disposa en aquell

moment, uns ordenaments jurídics, per tant, que no sols canalitzen sinó que també modelen en certa mesura aquestes pràctiques. Tot i amb això, en darrera instància, la importància de la forma jurídica concreta que revesteix cada iniciativa formalitzada d'ESS acaba sent secundària. En definitiva, més enllà del que estipula la llei, és la seva pràctica el que compta i, consegüentment, allò que farà que considerem una iniciativa econòmica concreta com d'ESS o no.

En conseqüència, no ens ha d'estranyar si de vegades incloem algunes empreses jurídicament mercantils (al nostre país, societats limitades sobretot) en el sector, ja que practiquen els seus valors i principis, mentre que n'excloem algunes associacions o fundacions del camp social, o bé algunes mutualitats o cooperatives, que en el seu dia a dia persegueixen la mateixa finalitat i es regeixen pels mateixos valors que una empresa capitalista. De fet, una de les forces que operen en l'evolució de les empreses d'ESS és precisament la tendència cap a l'assimilació en empreses mercantils, pressionades per l'hegemonia ideològica capitalista.

Gènesi i evolució

L'ESS és una realitat recent; la cooperació econòmica no. Des del primer grup d'homínids, la supervivència i l'evolució de l'espècie humana ha estat sempre fruit de la cooperació. Els humans han necessitat unir-se entre ells per a les feines de caça, recol·lecció, agricultura i ramaderia. Una part, almenys, de l'activitat econòmica s'ha dut a terme mitjançant la cooperació en totes les civilitzacions. Pensem, si no, en les organitzacions per a l'explotació de la terra en comú dels babilonis, les societats funeràries i d'assegurances entre els artesans grecs, els àgapes dels primers cristians, les organitzacions agràries i de treball en pobles eslaus i americans, l'explotació col·lectiva dels boscos comunals de l'Alt Aragó i pobles de Castella, els treballs comunitaris en feines del camp (*maouna* a Tuníssia) o a les viles (*auzolan* al País Basc), els sistemes comunals d'irrigació dels conreus al País Valencià, els gremis llaners catalans que compraven en comú la matèria primera i les eines, la pesca comunal en poblacions de l'Alt Empordà, etc.

Tanmateix, l'origen modern de l'ESS data del primer terç del segle XIX i se situa a França, Anglaterra, el nord d'Itàlia o Catalunya, aquells territoris on es concentra la industrialització i el moviment obrer, i es manifesta en la creació dels primers sistemes de protecció social, les anomenades societats de socors mutus, i de les primeres cooperatives de consum i de treball. Les classes populars (proletariat, pagesia, petita burgesia...) en són les protagonistes, i les funden en un context difícil, de vegades de manera clandestina i tot, ja que els governs sovint prohibeixen la lliure associació obrera.

La motivació primària per crear-les consistirà a satisfer les necessitats bàsiques que ni el capitalisme ni el naixent estat burgès no cobreixen: productes de primera necessitat a baix preu, mantenir la feina davant la fallida de l'empresa de l'amo, etc. L'èxit dels projectes obrirà posteriorment la possibilitat que aquests esdevinguin també espais de socialització i d'organització, complementaris a les societats, els sindicats i els partits obrers i, fins i tot, que madurin cap a projectes d'emancipació social.

Al llarg de tot el segle XIX i fins a mitjan segle XX, l'ESS, expressada sobretot en forma de cooperatives, es desenvoluparà i s'estendrà, primer per tot Europa i després, mitjançant les migracions europees a altres continents, arreu del món. El concepte d'economia social apareix a mitjan segle XIX quan el francès Frederich Le Play funda una Societat Internacional d'Estudis Pràctics d'Economia Social. Ja a les portes del nou segle, l'economista i cooperativista Charles Gide promourà el Palau de l'Economia Social dintre l'Exposició Universal de París de 1900.

Una de les primeres formulacions legislatives de l'economia social va tenir lloc precisament a Catalunya, amb l'aprovació de la Llei de bases de la cooperació per a cooperatives, mutualitats i sindicats agrícoles (cooperatives agràries), de 1934, que regula les bases comunes de les principals fórmules jurídiques de l'economia social de l'època. L'article 1 de l'esmentada llei de bases estableix que aquestes societats estaran formades "per associacions de persones, naturals o jurídiques, que es proposen millorar la situació econòmica i social dels seus components, establint una comunitat voluntària en la qual el servei mutu i la col·laboració pecuniària de tots els seus membres permet realitzar la funció que es proposa: treball, producció, distribució, consum, crèdit, previsió, assegurança o qualsevol altra finalitat que tendeixi a millorar les relacions humanes, a posar els interessos col·lectius per sobre de la idea de benefici particular, i a suprimir el lucre entre els seus associats i entre aquests i la societat respectiva".

Acabada la Segona Guerra Mundial, la por de les classes dominants a l'expansió del comunisme soviètic per Europa, impulsarà la construcció a les democràcies occidentals d'estats del benestar com a manera de guanyar-se les classes treballadores. Els governs s'esforcen a garantir la plena ocupació i a generalitzar una carta de serveis socials bàsics: sanitat, educació, accés a l'habitatge, Seguretat Social, etc. Per primer cop, els sectors populars gaudeixen d'una sèrie de béns i serveis, començant per un lloc de treball estable, que torna innecessàries la majoria d'institucions econòmiques aixecades per ells mateixos en el període anterior. Així, per exemple, les mutualitats de previsió social inspiren el sistema de Seguretat Social obligatòria, el qual, un cop establert, les torna quasi supèrflues. La constitució de cooperatives de treball es percep com una aventura absurda quan les fàbriques ofereixen una feina segura i per a tota la vida. Fins i tot les cooperatives de consum, que en el període d'entreguerres s'havien consolidat com les principals distribuïdores de productes de primera necessitat en molts països europeus, perden imparablement quotes de mercat amb l'explosió de la societat de consum, la proliferació del comerç minorista i l'aparició dels primers supermercats.

Podem afirmar que, a Europa i Amèrica del Nord, durant els anomenats "trenta gloriosos", les tres dècades que van del 1945 al 1975, l'economia social tradicional quasi està a punt de desaparèixer; es constitueixen poques cooperatives o mutualitats i les ja existents cada vegada tenen més problemes per competir amb les empreses mercantils o amb els serveis oferts per les administracions. Altra cosa diferent passa a Àsia, Àfrica i Amèrica Llatina, on el sector segueix creixent, sovint de la mà dels processos de descolonització.

La crisi dels 70 i l'ESS

Tanmateix, la crisi econòmica dels 70 capgirarà la tendència; el progressiu esllanguiment de moltes iniciatives de l'economia social tradicional és compensat amb l'aparició de nous projectes, l'anomenada nova economia social, uns projectes que impulsaran nous actors moguts per, també, noves necessitats.

L'exclusió d'amplis sectors socials, ocasionada per la crisi, és una causa important per al reviscolament del sector: les persones aturades munten petits negocis de subsistència, moltes vegades de forma individual, però en altres ocasions de forma col·lectiva i solidària; col·lectius obrers d'empreses en crisi dels països de l'Europa meridional les recuperen i les converteixen en cooperatives, etc. Una segona causa que facilita la revifalla de l'economia social és l'emprenedoria exercida, a Amèrica Llatina pels pobres dels suburbis de les metròpolis llatinoamericanes, sovint ajudats per sacerdots vinculats a la teologia de l'alliberament, que es plasma en menjadors populars, mercats solidaris locals i microempreses, i a Europa per milers d'activistes que havien participat en les revoltes de les dues dècades anteriors, que quan comença la fase de reflux s'aboquen a aplicar la consigna "tot allò que és personal és polític" en un intent de transformar la vida quotidiana. Així, milers d'antics estudiants berlinesos i parisencs, per simplificar d'alguna manera, convertits ara en mares i pares, creen les primeres llars d'infants antiautoritàries i les cooperatives d'habitatge amb serveis comunitaris, metges i malalts obren les portes dels manicomis i creen empreses socials, es formen les primeres banques ètiques, etc.

Hi ha un tercer factor que contribuirà encara a reviscolar l'ESS i a configurar-la tal com la coneixem avui. A partir dels anys 90, els governs decideixen externalitzar serveis públics per tal de reduir-ne el cost i atendre una demanda creixent de prestacions socials. Moltes organitzacions no lucratives, de vegades vinculades a grups eclesials de base, que feia anys que es dedicaven a ajudar col·lectius en exclusió (presos, drogodependents, aturats...), entomaran aquesta estratègia de molts governs per retallar, o si més no per limitar el cost creixent de l'Estat del benestar, com una oportunitat per assumir la gestió de serveis com ara centres de dia, inserció de persones aturades, atenció domiciliària, etc.

Amb el temps aquestes iniciatives començaran a coordinar-se i a constituir-se com a sector. L'any 1980, el Comité de Liaison des Activités Mutualistes, Coopératives et Associatives (CNLAMCA) publica la *Charte de l'économie sociale*, que defineix l'economia social com "un conjunt d'organitzacions que no pertanyen al sector públic i que reinverteixen els beneficis generats en dur a terme la seva missió". El document esmenta també com a principis bàsics de les organitzacions del sector la participació voluntària, la gestió democràtica, la independència del govern i l'absència de lucre, entre altres. França serà un dels primers països a reconèixer l'ESS el 1981, creant la Délégation Interministérielle à l'Économie Sociale (DIES). En els mateixos anys i a França també, sorgirà el terme economia solidària, que aviat desembarcarà a Amèrica del Nord i sobretot a Amèrica Llatina, on de seguida serà apropiada pels activistes comunitaris relacionats amb la teologia de l'alliberament.

A l'Estat espanyol, l'ESS contemporània apareix com a fruit de l'amalgama de projectes sorgits en dues onades. La primera arrenca amb la crisi econòmica dels

anys vuitanta i propicia el naixement d'un cooperativisme bàsicament industrial, sovint de reconversió, que aportarà saba nova a un sector cooperatiu i mutualista històric i marginal, que havia aconseguit sobreviure a la dictadura franquista. La segona onada arriba cap als noranta, afegeix al sector noves famílies –les societats laborals, les associacions d'intervenció social, les empreses d'inserció, les cooperatives d'iniciativa social...– que gestionaran serveis d'atenció a les persones, i s'hi sumen també iniciatives econòmiques innovadores vinculades als moviments socials, com són les cooperatives i grups de consum agroecològic, les botigues de comerç just, les entitats de finances ètiques, etc.

Avui, l'ESS està present en la majoria de països sota formes molt diverses; el seu grau de desenvolupament és producte de diferents nivells d'articulació de la societat civil i de l'entorn legislatiu en què es desenvolupa. Com a sector socioeconòmic, és reconegut i més o menys fomentat per la majoria de països del món; com a moviment social ha adquirit carta de naturalesa a partir dels fòrums socials mundials de principis d'aquest segle.

Només a la Unió Europea hi ha constituïdes més de 250.000 cooperatives i empreses similars, operant en tots els sectors econòmics, amb 150 milions de socis i 5,5 milions de treballadors. A aquestes empreses hem d'afegir el conjunt d'associacions i fundacions, que donen feina a 7 milions de treballadors, agrupen el 50% de la ciutadania i representen més de 4% del PIB. La congruència de les xifres del sector no és homogènia, ja que a tot arreu no es mesuren els mateixos continguts; per tant, hem d'atribuir a aquestes xifres un valor simplement orientatiu, que, malgrat això, ja ens indica la rellevància del fenomen.

En general, podem afirmar que l'ESS compleix la funció de reequilibrar la riquesa i portar la democràcia a l'empresa i l'economia. Així mateix, millora les condicions de vida dels seus actors i dels entorns on es radiquen: proporciona aliments a baix preu o més sans, crea llocs de treball, i a més de qualitat; redueix l'impacte ambiental de moltes activitats humanes; fixa la població al medi rural; combat la pobresa i l'exclusió social; permet una millor assistència sanitària; contribueix al desenvolupament local; ofereix activitats culturals i educatives; accedeix a un crèdit, pot portar els seus fills a l'escola; facilita habitatges a preus més assequibles que el mercat, etc.

A més, la major part d'iniciatives socials dirigides a millorar el món adopta formes d'ESS: el consum responsable, el comerç just, l'agricultura camperola, els horts comunitaris, les ecoviles, els centres de recuperació i reciclatge, la inserció sociolaboral, la promoció del patrimoni, les xarxes d'intercanvi i les monedes lliures, la solidaritat internacional, el turisme solidari, les finances ètiques, la cultura popular, la comunicació alternativa, el treball col·laboratiu a Internet, etc. Per concloure: les pràctiques d'ESS contribueixen a socialitzar els valors de democràcia, igualtat, treball emancipat, responsabilitat i solidaritat; augmenten la cohesió social creant comunitat, i demostren que una altra economia més justa, democràtica i sostenible és possible.

L'ESS en temps de crisi

L'actual recessió és l'expressió més percebuda socialment d'una crisi que és més fonda i global, que recorre tot el sistema capitalista-industrialista, una crisi que és econòmica però també ecològica i energètica, alimentària, política, cultural, i que suposa una greu amenaça per a la supervivència de la majoria d'ecosistemes i, fins i tot, d'una existència humana digna damunt el planeta.

D'ençà que la crisi va esclatar, el 2008, l'ESS està servint per alleujar els estralls que provoca en forma d'atur i de disminució de la capacitat adquisitiva sobre les classes populars. L'informe de l'OIT, *Resilience of the Cooperative Business Model in Times of Crisis*, detalla, cenyint-se a les cooperatives, com les cooperatives agràries mantenen els ingressos dels productors, en millorar el seu poder de negociació i la seva competitivitat en un mercat cada dia més difícil; les cooperatives de consum ofereixen aliments a millors preus; les banques ètiques i cooperatives –molt poc afectades pels actius tòxics en no dedicar-se a l'especulació– faciliten crèdits a particulars i empreses que la banca tradicional ignora, i les cooperatives de treball mantenen i, fins i tot, creen nous llocs de treball.

Però l'ESS no pot limitar-se a col·laborar a resoldre la recessió actual i a esperar que vingui la següent, sinó que ha de contribuir a solucionar els problemes de fons que les provoquen, uns problemes que arriben a l'arrel mateixa del sistema capitalista, el qual, a més de ser tremendament injust, ara torna a recordar-nos que és intrínsecament inestable.

Moltes pràctiques de l'ESS podrien conformar l'embrió d'un altre sistema econòmic més equitatiu, democràtic i sostenible que el capitalista. En el terreny de la producció, les empreses d'aquest nou sistema tindrien la responsabilitat de les cooperatives socials italianes o de cooperatives com La Fageda (Girona), l'avaluarien i la mostrarien a la ciutadania presentant balanços i auditories socials, tal com fan ja un centenar d'empreses i entitats vinculades a REAS (Xarxa de Xarxes d'Economia Alternativa i Solidària); integrarien en el seu govern els diferents grups d'interès, com fan les cooperatives d'interès col·lectiu franceses que associen treballadors del camp social, beneficiaris i altres actors com institucions públiques o voluntaris; contribuirien al desenvolupament local com les CDEC canadenques (Corporations de Développement Économique Communautaire); practicarien models de gestió participativa com les cooperatives Ampo (Guipúscoa) en la indústria i Gedi (Barcelona) en els serveis, per esmentar només dos exemples entre molts altres, i resistirien solidàriament a les crisis com ho fa Mondragon gràcies al seu sistema de reubicació interna i socialització d'una part dels excedents.

En el terreny de la comercialització, els principis amb què opera el moviment internacional de comerç just podrien ajudar a refundar les relacions comercials mundials. Per la seva banda, els imprescindibles canvis en les nostres pautes de consum per fer que aquest sigui sostenible podrien inspirar-se en iniciatives com els grups de consum agroecològic formats per consumidors que prenen l'alimentació a les seves mans perquè sigui més sana i es relacionen directament amb els productors, pactant la producció i compartint riscos. Aquests grups,

molts en forma cooperativa, s'estan multiplicant per tota la Península en aquests últims anys.

Així mateix, el sistema financer podria fer seus els principis de les finances ètiques: gestió democràtica, transparència i doble rendibilitat (econòmica i social). La Banca Popolare Etica italiana, cooperativa de crèdit propietat de milers d'associacions i municipis italians, demostra que és possible ser un banc gran invertint en projectes que són rendibles no només econòmicament sinó també socialment. La JAK sueca, una cooperativa bancària nascuda el 1965 i que compta amb 36.500 membres, demostra que el sistema creditici podria funcionar sense necessitat de cobrar interessos pels préstecs concedits. La cooperativa de serveis Coop57, present ja en sis comunitats i nacions de l'Estat espanyol, ensenya que les organitzacions poden créixer sense necessitat de centralitzar el poder, que és possible crear estructures que recullin les virtuts de la petita i la gran escala al mateix temps.

Per la seva banda les xarxes d'intercanvi amb moneda social, algunes tan consolidades com l'existent a la ciutat d'Ithaca a l'estat de Nova York amb milers de participants i centenars de negocis, o la moneda Chiemgauer, difosa a la regió bavaresa de Rosenheim, la circulació de la qual, durant el 2008, si la calculem en euros, va superar els 4 milions, haurien d'inspirar un sistema financer que fos realment un servei públic. Estic pensant a introduir mecanismes propis d'aquestes xarxes com la transparència en les transaccions, la generació de moneda a partir del treball o la impossibilitat d'acumular indefinidament.

L'ESS encaixaria també millor que l'empresa capitalista en el paradigma d'una economia sostenible. Les pràctiques de consum responsable ja apunten cap al decreixement en el consum. Les finances ètiques ja inverteixen en projectes d'interès ecològic. Les cooperatives i altres empreses de gestió democràtica no tenen la pulsio a créixer indefinidament pròpia de l'empresa privada mercantil, obsessionada a obtenir sempre el màxim benefici econòmic; són, a més, empreses arrelades al territori, de manera que si el degraden o contaminen els socis i les seves famílies també en reben les conseqüències. Finalment, els béns col·lectius essencials –l'aigua, la terra, les llavors, el coneixement...– serien gestionats com a béns comuns, mentre que la despesa pública l'assignaria directament la ciutadania, tal com fan centenars de ciutats al món amb els pressupostos participatius.

Reflexions finals

L'ESS pot esdevenir embrió d'una economia postcapitalista, però també quedar-se en un fenomen minoritari o, fins i tot, acabar assimilada a les formes econòmiques capitalistes o reduïda a un fenomen molt radical però marginal.

Per tenir més possibilitats de créixer i esdevenir alternativa, necessita enfortir-se com a sector socioeconòmic (intercooperant empresarialment, innovant societàriament, aprofundint en un model de gestió propi, aconseguint polítiques públiques més favorables, creant mecanismes propis de finançament, penetrant en mercats d'importància estratègica, etc.) i, alhora, desenvolupar la seva dimensió de moviment social transformador, forjant aliances amb altres agents

de canvi (moviments socials, organitzacions no governamentals, partits d'esquerra, associacions de consumidors, el món artístic i cultural...) que permetin pressionar amb èxit els governs perquè abandonin les polítiques econòmiques i socials neoliberals i les reemplacin per altres que defensin els drets socials i laborals, impulsin un nou model econòmic no especulatiu i sostenible, i satisfacin les necessitats de les majories socials.

Cap d'aquestes dues dimensions de l'ESS, l'empresarial i la política, no pot ser ignorada. Sense projectes empresarials sòlids, les propostes polítiques transformadores no seran escoltades (tendència a la marginalització); sense propostes polítiques transformadores, a la llarga els projectes empresarials acaben sent recuperats (tendència a l'assimilació). S'ha d'assumir com a inevitable la tensió entre ambdues dimensions i procurar que la compatibilització de les diferents lògiques que comporten (empresarial, institucional i movimentista) sigui al més sinèrgica possible. Supervivència diària i estratègia de transformació social, acció reactiva i acció proactiva, dos temps, dues exigències que se superposen. Un repte que, si ho pensem bé, ens està revelant que l'ESS no és cap ideal abstracte, sinó un moviment de transformació real que necessita tenir els peus en el present, enfangant-s'hi si cal, per anar edificant el futur.

Referències bibliogràfiques

- Laville, J.L.; Garcia, J. *Crisis capitalista y economía solidaria*. Ed. Icaria. Barcelona, 2009
- Comín i Oliveres, A.; Gervasoni i Vila, L. (coords.) *Democràcia econòmica. Vers una alternativa al capitalisme*. Fundació Segle XXI. Barcelona, 2009.
- David Cattani, A. (org.) *A outra economia*. Veraz Editores. Porto Alegre, 2003.
- Monzón Campos, J.L. (coord.)
- Chaves R.; Monzón J.L. *La Economía Social en la Unión Europea*. CIRIEC. València, 2008
- Nexe, Quaderns d'Autogestió i Economia Cooperativa. Federació de Cooperatives de Treball de Catalunya. <http://www.nexe.coop>
- Portal de Economia Solidaria. REAS. <http://www.economiasolidaria.org>
- Xarxa d'Economia Solidària. <http://www.xes.cat>